Valdas Petrauskas

Teksto analizė ir sintezė

Kasmet vis labiau turtėja mūsų literatūra, broliškų respublikų, užsienio ir socialistinių šalių rašytojai prabyla lietuvių kalba, ir jų daugiabalsis choras lavina mūsų klausą, ugdo mūsų meninį skonį, auklėja, moko pažinti pasaulį, kuris mąstančio žmogaus vaizduotėje išties neturi ribų. Ir vis dėlto per tuos kelis pastaruosius dešimtmečius sukauptas mūsų meninio vertimo patyrimas — tai sakytum, vaizdingai tariant, toji kibernetikų juodoji dėžė, kurioje sukrauta daug kas, tik nežinia kas, nežinia kaip ir nežinia kodėl. Aišku, empiriškai mes suvokiame, kas ten turėtų būti, bet kas yra iš tikrųjų, kokių laimėjimų pasiekta — ne per dažniausiai kalbame. O juk yra tokių kardinalinių darbų, kurie galėtų atstoti ne tiktai įvadą į vertimo meną, bet ir aukšto meistriškumo mokyklą. Tų darbų analizė — būtina sąlyga mūsų meninio vertimo lygiui kilti, nes dažnai klaidžiojama patamsiais ir ieškoma to, kas jau seniai atrasta. Todėl šis straipsnis bus savotiškas mėginimas iš dalies apibendrinti pozityvius poslinkius, remiantis traduktologijos principais. Deja, peržiūrėti visų darbų neįmanoma ir nebūtina — pakanka vieno kito pavyzdinio vertimo charakteringiausiems reiškiniams atskleisti ir pailiustruoti. Šio straipsnio pagrindu paimtas Juozo Naujokaičio vertimas — prancūzų rašytojo Bernaro Klavelio romanas „Žiemos vaisiai" (V., 1977; *Clavel B.* La grande patience. Les fruits de l'hiver. Paris, Robert Laffont, 1968).

Vertimo procesą sudaro dvi fazės: originalo teksto analizė ir stilistinė jo interpretacija. Kiekviena jų turi tam tikrą techninių priemonių arsenalą, spontaniškai taikomą kūrybinio darbo metu, tai yra verčiant grožinės literatūros kūrinį iš svetimos kalbos į gimtąją. Pirmoji fazė sąlygoja antrąją, o antroji — vertimo adekvatumo laipsnį ir vertėjo stiliaus ypatumus. Nuovoki originalo teksto analizė sudaro visas prielaidas teisingai stilistinei

jo interpretacijai, o teisingas techninių interpretacijos priemonių parinkimas — vertimo adekvatumui. Todėl pirmiausia, kaip kategoriškasis imperatyvas, iškyla teksto analizės problema.

Kokiu požiūriu nagrinėtinas tekstas ir, svarbiausia, ką mes laikysime tekstu? Vertimo procese vien lingvistinės analizės, aišku, nepakanka, kaip nepakanka ir vien stilistinės analizės, juo labiau kad lingvistika operuoja tekstais, neprašokančiais sakinio ribų, o stilistika neturi nieko bendra su generatyvine ir transformacine gramatika, kotekstualinės teorijos pagrindu, viena iš esminių teksto interpretacijos priemonių. Tuo tarpu pagal traduktologijos principus teksto analizė turi eiti nuo sakinio prie didesnių struktūrų: diskursų, rišlių tekstų arba kontekstų (Rolano Barto nomenklatūra). Tad meninio vertimo praktika turi kreiptis ne tiek į lingvistiką, kiek į translingvistiką, kuri aprėpia etnologiją, literatūros kritiką, turinio analizę, lingvistiką ir koncentruoja savo dėmesį į įvairius aprašymo aspektus: kalbinių funkcijų bei figūrų nagrinėjimą ir išskiriamų vienetų distribuciją. Tačiau, deja, pasak Cvetano Todorovo [1], rišlaus teksto lingvistikos dar nėra, todėl tenka vadovautis ne bendra translingvistikos teorija, o atskirų jos atšakų visuma. Be to, nėra ir determinuotų principų, kuriais remiantis būtų galima nustatyti rišlaus teksto apimtį: vienu atveju jis suprantamas kaip visas kūrinys arba net kūrinių serija, kitu — kaip kūrinio atkarpa. Tai sąlygoja tiek originalas, tiek vertėjo pasirinktas metodas — ne veltui vertimas esti ne veidrodiškas originalo atspindys, o saviška interpretacija, autoriaus kūrinio variantas, kurių gali būti toli gražu ne vienas (todėl ir leidžiami pakartotiniai vertimai). Teksto sąvokos supratimas ir teksto-konstrukto (pradinio teksto, iš kurio generuojamas galutinis vertimo tekstas) sudarymas įeina į vertimo genezę, kuri tik iš dalies atsiskleidžia kūrinyje, suskambusiame kita kalba, ir nulemia jo idėjinį-meninį lygį.

Teksto analizė neįmanoma be vertimo vieneto sąvokos, kuriai apibrėžti taip pat nėra tikslių kriterijų. Viena aišku, kad minimaliausias vertimo vienetas, kitaip sakant, tradema (plg. morfema, leksema, semema) negali būti mažesnis už leksemą arba sememą ir turi perduoti funkcinių priemonių visumą. Vadinasi, rišlus tekstas, arba kontekstas, visų pirma skaidomas į epizodus, o tie savo ruožtu į trademas. Pvz., epizodo atkarpa *Je vais descendre te chercher un comprimé* (p. 11) paverčiama tekstu konstruktu *Aš nusileisiu (nulipsiu) tau paieškoti (atnešti) tabletės*, suskaidoma į dvi trademas *Aš nusileisiu (nulipsiu)* ir *Aš tau paieškosiu (atnešiu) tabletę* ir pagal lietuvių literatūrinės kalbos dėsnius pertvarkoma į dviejų trademų sakinį *Aš nusileisiu žemyn, atnešiu tabletę* (p. 7). Bene svarbiausią vaidmenį teksto analizėje atlieka koreferencija. Teisingai supratę teksto koreferencijos faktus, teisingai suvoksime ir patį tekstą, savaime aišku, atsižvelgę į abiejų tautų, kurioms atstovauja verčiamas autorius ir vertėjas, kultūrų santykį.

Teksto analizė, kaip jau minėta, sudaro vertimo genezę ir iš dalies atsispindi galutiniame vertimo variante. Galima daryti ir prielaidą, jog vertėjas sugeba puikiai analizuoti tekstą, bet nepakankamai įgudęs stilistiškai jį interpretuoti, tai yra turi per menką techninių atlikimo priemonių atsargą. Tai savaime suprantama, bet nepateisinama. Jau seniai praėjo tas laikas, kai vertėjas kliovėsi vien intuicija ar savo susikurta vertimo teorija. Šių dienų traduktologijos pasiekimai leidžia pasirinkti iš savo arsenalo tas priemones, kurios funkciniu požiūriu labiausiai tinka tokio ar tokio stiliaus autoriaus kūriniui perteikti, kad vertimas būtų ištikimas, arba adekvatus, nes tikslumas (suprantamas ne pažodžiui) yra bet kokio vertimo *sine qua non* sąlyga. Empirinis požiūris į bendras meninio vertimo problemas gal ir įmanomas didelio literatūrinio talento kūrėjui, bet apskritai duoda akstiną tokiems ydingiems reiškiniams, kaip gramatinių kategorijų, sintaksinių struktūrų fetišizavimas, deja, dar gana dažnas mūsų praktikoje ir kartais netgi karštai ginamas (turimas galvoje nediferencijuotas analitinių konstrukcijų vartojimas grožinėje literatūroje). Ir vis dėlto, jei pasitelkiami naujausi vertimo mokslo laimėjimai, pasiek-

[1] *Todorov Tz.* La Grammaire du récit.— Langage, 1962, Nr. 12, p. 41.

ti lingvistikos dėka, vertimai gali būti gražūs (ne estetiniu, o intelektualiniu požiūriu) ir ištikimi tikslumo požiūriu. Vis dėlto neįmanoma kalbėti apie stilistinę interpretaciją be pavyzdžių, nelyginant originalo ir vertimo ir nenustatant, kokių lygmenų priemonės buvo vartojamos naujam tekstui sukurti. Šiuolaikinis vertimo mokslas, remdamasis lingvistika ir literatūros teorija, vadovaujasi savo principais. Šiuo pagrindu sukurta vertimo lygmenų teorija reikalauja vartoti tam tikras stilistines interpretacijos priemones, atsižvelgiant į abiejų kalbų (kultūrų) santykį ir autoriaus savitumą. Žemiausio, vadinamojo „nulinio", laipsnio vertimas suprantamas kaip tiesioginis (gramatiškai taisyklingas, daugiau ar mažiau pažodinis) teksto perteikimas kita kalba. Štai keli „nulinio" laipsnio vertimo pavyzdžiai:

Arrivé à la cuisine, le père Dubois alluma la bougie (p. 12) — *Atvykęs (atėjęs) į virtuvę, tėvas Diubua uždegė žvakę* (TK — tekstas konstruktas) — *Atėjęs į virtuvę, tėvukas Diubua užsidegė žvakę* (p. 8).

La mère était allée dans la souillarde lui chercher un verre d'eau (p. 28) — *Motina nuėjo į kambarį, kuriame sukrautos atsargos, paieškoti (atnešti) jam stiklinės vandens* (TK) — *Močiutė nuėjo į podėlį, atnešė vandens* (p. 19).

Kaip matome, „nulinio" laipsnio vertimas — tai anaiptol ne mechaniškas teksto perteikimas kita kalba *verbum pro verbo*. Tai savita lingvistinio pobūdžio priemonė, kuri taipogi turi savų paslapčių: leksemų (sememų) parinkimas, ritmas, sintaksinis aranžavimas ir t. t. Galimas daiktas, iš pirmo žvilgsnio visa tai atrodo labai paprasta, o vis dėlto šios nedidelės konteksto atkarpos — dinamiško protinio darbo rezultatas, nes ir „nulinio" laipsnio vertime atitikmenys nesiranda patys savaime. Be to, jei pirmas sakinys nereikalavo didesnio įgudimo, tai antrame, normalizuojant tekstą pagal dabartinės literatūrinės lietuvių kalbos dėsnius, teko griebtis nedidelės transformacijos: suskaidyti originalo vientisinį sakinį į du ir adaptuoti leksines priemones pagal kontekstą *(motina — močiutė; stiklinė vandens — vandens)*.

Tokį „nulinio" laipsnio vertimą leksemų lygmenyje pagal Martine nomenklatūrą galima laikyti elementaraus lingvistinio lygmens transferencijos forma.

Ši pirmoji pakopa dar nereikalauja ypatingų žinių, tačiau pati savaime kelia problemą praktinio darbo metu — juk niekas negali vertėjui nurodyti, kada reikia eiti „nulinio" laipsnio vertimo keliu, o kada žengti toliau, į aukštesnę pakopą. Tik lingvistikos, metalingvistikos ir literatūros teorijos žinios nukreipia vertėją reikiama linkme. Originalą ir vertimą sieja tekstualinis ryšys, ir literatūros teorija padeda aiškintis, kaip funkcionuoja tekstas. Faktiškai vertimo poetika, Rolano Barto nuomone, yra ne kas kita, kaip literatūros poetikos derivacija, nes vertėjas atkuria ne savo pramanytą, o *a priori* duotą idėjinį vaizdinį audinį. Skrupulinga jo analizė diktuoja tas priemones, kurias vertėjas turi panaudoti, remdamasis semantine lingvistika, diferencialine stilistika, vertimo poetikos struktūralistika ir metalingvistika. Todėl pirmojoje pakopoje ypač didelį vaidmenį atlieka diferencijuota leksemų atranka. Kiekvienas autorius juk turi savitą žodyną, būdingą tik jam vienam visos kūrybos kontekste. Tai įpareigoja profesionalą vertėją kritiškiau žiūrėti į s a v o įprastinę leksiką, siaurinti arba plėsti s a v o žodyną, labiau įvairuoti sulig kiekvienu nauju rašytoju. Praktikoje iš dalies tai daroma, nors ne visada pasiekiama idealių rezultatų — kiekvienas vertėjas taip pat turi savo stilių, savo mėgstamiausius pasakymus ir nejučia apvelka jais verčiamo autoriaus mintis. Ir tai ne koks nusižengimas, juo labiau jei toji leksika nėra perdaug specifinė, nerėžia ausies, neįkyri, eidama iš vienos knygos į kitą. Tokių pavyzdžių esama nemaža, ir vargu ar būtina juos minėti pragmatiniais sumetimais. Visai kas kita, kai ignoruojamos semantinės projekcijos, tai yra visuma leksinių vienetų, kurie eina per visą tekstą, atkreipdami dėmesį į kūrinio specifiką, tik vienu kokiu būdu charakterizuodami reiškinį ar personažą. Literatūriškai išpruseęs vertėjas, be to, dar turintis gerą kalbos nuovoką, neišvengiamai juos pastebi ir atkuria, atsižvelgdamas ir į kūrinio perspektyvą, ir į bendrą jo tonaciją, ir į abiejų tekstų (originalo ir vertimo) sąryšį, o tai jau

vertimo poetikos laimėjimas. Ir vis dėlto šio dalyko gana dažnai nepaisoma, nes tų pačių žodžių kartojimasis tekste esąs neteiktinas stiliaus požiūriu. Tačiau reikia įsidėmėti, jog g e r o rašytojo sąmoningai pasirinkta išraiškos priemonė kokiam reiškiniui žymėti būtinai turi atsispindėti ir vertime, neteiktinas, priešingai, įvairavimas, tos pačios priemonės perdavimas nevienodai atskirose teksto atkarpose. Kartojimasis — tai vidinės koherencijos požymis, kūrinio kalbos sistemos elementas, rašytojo idiolekto bruožas, teikiąs natūralumo ir gyvumo personažams ir vaizdams. Štai keli pavyzdžiai, iliustruojantys, kaip vertėjas ištikimai laikosi minėtojo principo:

T i e n s, r e g a r d e si j'ai encore du tabac! (p. 21) — *Š e, ž i ū r ė k, kiek aš turiu tabako!* (p. 14).

T i e n s, r e g a r d e toi-même... (p. 21) — *Š e, ž i ū r ė k...* (p. 15).

B o n s o i r... Ça fait tout juste vingt kilos (p. 23).— *Š e t a u... Čia tebus dvidešimt kilogramų* (p. 15).

B o n s o i r... Va falloir que je trimballe deux cordes de bois (p. 33) — *Š e t a u... Atseit, reikės sutampyti aštuonis kubus malkų* (p. 22).

Ir vis dėlto kartais trūksta nuoseklumo visų pasikartojimų sistemoje. Galimas daiktas, tai nelabai atidaus stilistinio apdorojimo rezultatas, o gal tiesiog tam nebuvo deramai teikiama reikšmės, juo labiau kad teksto semantika liko nepažeista.

Qu'est-ce que t u m e c h a n t e s là (p. 29) — *Ką tu čia s u o k i?* (p. 20).

Qu'est-ce que t u m e c h a n t e s? (p. 225) — *Ką tu čia g i e d i?* (p. 157).

Q u a n d j e p e n s e au pain que je faisais autrefois! (p. 15) — *K a i p a g a l v o j u, kokią duoną aš kepdavau kadaise!* (p. 10).

Q u a n d j e p e n s e à la vie que tu m'as faite... (p. 29) — *K a i p a g a l v o j u, kiek tu mane prikankinai...* (p. 20).

Q u a n d j e p e n s e que je montais les sacs de la farine à la réserve... (p. 23) — *O juk nešiodavau sandėly aukštyn maišus su miltais...* (p. 15).

Kaip matome, pirmuoju atveju nueita semantinės sinonimijos keliu, antruoju žengta dar toliau — praleistas metatekstas. Savaime suprantama, metateksto praleidimas ar įvedimas gali būti pamatuotas ir pateisinamas pagal vertimo mokslo principus, tačiau šiuo atveju metatekstas yra ne tik funkcinis teksto elementas, bet ir tam tikros koreliacijos narys, vadinasi, praleisti jį — tai nepateisinamai ardyti vaizdinį kūrinio vientisumą.

Dar didesnę problemą sudaro kalambūrai, kuriuose pasikartojimu remiasi visa figūra. Deja, kartais vertėjai pasitenkina bejėgiška išnaša: neišverčiamas žodžių žaismas — arba apeina juos tylomis. Štai pažiūrėti paprastas bet su išmanymu perduotas šios figūros pavyzdys:

Allons, quoi? Dis que tu as à dire, et que ce soit f i n i.— F i n i? Comme tu y vas. Ces malheurs—là ne f i n i r o n t qu'avec la guerre... Ou avec nous (p. 28) — *Tai kas gi pasidarė? Sakyk, ką sakai, ir b a i k i m.— B a i k i m? Koks tu greitas! Tos nelaimės b a i g s i s tik tada, kai b a i g s i s karas... Arba kai mes n u s i b a i g s i m* (p. 19).

Kaip matome, šiuo atveju vertėjas nenusižengė savo principui adekvačiai atkurti tekstą ir surado atitikmenį, tokį pat natūralų ir paprastą, kaip ir originalas, tiesa, šiek tiek praplėsdamas ir paaiškindamas mintį pagal literatūrinės lietuvių kalbos dėsnius, kad kalambūras skambėtų įtaigiai, neatrodytų dirbtinis. Kalambūrų vertimas — pats didžiausias menas, ir tiktai tikras kūrybingas vertėjas sugeba pateikti arba meistriškai atliktą adekvatų jų vertimą, arba savo paties sukurtą stilistinį atitikmenį. Štai čia ypač pasireiškia neginčijamas kūrybinis vertėjo talentas, deja, dar ne visada deramai įvertinamas.

Žengiant nuo leksemų lygmens į aukštesnį, jau nepalyginamai didesnį vaidmenį ima vaidinti tiek lingvistinės, tiek literatūrinės kompetencijos faktoriai. Jei leksemų lygmenyje vertėjas ieško žodžio atitikmens, atlikdamas paprasčiausią „nulinio" laipsnio vertimą, aišku, reikalaujantį tiek specialaus pasiruošimo, tiek literatūrinio talento, tai aukštesniame lygmenyje minimalaus vertimo vieneto dydis pašoka iki žodžių junginių ir makrostruk-

tūrų. Šiame lygmenyje susiduriame su kalbos elementų pertvarkymu, tai yra su generatyvine ir transformacine gramatika. Pati paprasčiausia ir turbūt plačiausiai vertime vartojama priemonė — tai kalbos elementų transformavimas, arba pakeitimas, pagal vertimo kalbos funkcionavimo dėsnius. Transformavimas juo labiau neišvengiamas tada, kai sąveikon sueina savo struktūra tokios skirtingos kalbos, kaip prancūzų ir lietuvių — analitinė ir sintetinė,— ir „nulinio" laipsnio vertimas praktiškai meniniu požiūriu yra neįmanomas. Štai keli tokio transformavimo pavyzdžiai, kurių, aišku, gali būti begalinė aibė ir vis kitoniškesnių:

Tu peux monter jusqu'ici, oui? (p. 26) — *Tu gali užlipti iki čia, taip?* (TK) — *Gal užeisi vidun, a?* (p. 17).

Misère, ils nous laisseront crever (p. 12) — *Vargas, jie mums leis padvėsti* (TK) — *Visai paskutinioji, jie mus dvasinte išdvasins* (p. 8).

Tu ferais mieux de te soucier de ce que Julien est devenu... (p. 38) — *Tu padarytum geriau, jei susirūpintum tuo, kuo tapo Žiuljenas (kas pasidarė Žiuljenui)* (TK) — *Verčiau pasidomėtum, kur dingo Žiuljenas* (p. 21).

Transformavimo metodas — vienas iš pačių vaisingiausių. Juo remiantis, galima kaitalioti ne tik atskiras kalbos dalis ar žodžių junginius, bet ištisus sakinius, pertvarkant juos pagal lietuvių kalbos reikalavimus: vientisinį sakinį paversti sudėtiniu ir atvirkščiai, įvesti arba panaikinti tam tikrus sakinio struktūros elementus ir pan. Savaime suprantama, į transformavimą negalima žiūrėti kaip į savitikslį — tai tik priemonė sakinio balansui sudaryti, kad abi vertimo procese dalyvaujančios kalbos funkcionuotų kaip, vaizdingai tariant, susisiekiantieji indai. Lietuvių kalba linkusi į konkretumą, todėl ne tik pageidautina, bet netgi būtina originale reiškiamą sąvoką ar mintį paryškinti, pabrėžti, sukonkretinti. Ypač tai būtina tokiu atveju, kai kalbama apie empirinę tikrovę, apie buitines detales, kurios prancūzų kalba gali būti reiškiamos kur kas abstrakčiau. Kad semantinis pranešimas būtų perduotas integraliai, prireikia užpildyti tekste konstrukte atsiradusias „duobes" kalbine medžiaga. Tai anaiptol ne vertėjo savivaliavimas, o tiesiog funkcinis gimtosios kalbos reikalavimas. Štai keli pavyzdiniai tokio praplėtimo atvejai:

Il la devine plus qu'il ne l'entend (p. 93) — *Jis labiau ją nuspėja, negu išgirsta* (TK) — *Jis veikiau nuspėja, kad jinai jau čia, negu išgirsta prieinant* (p. 65).

Sa voix était déjà moins assurée. Il le sentit et chercha vainement autre chose à dire (p. 29) — *Jo balsas buvo jau nebe toks pasitikintis. Jis tai pajuto ir bergždžiai ieškojo (svarstė), ką dar galėtų pasakyti* (TK) — *Jis tą pajuto ir norėjo dar ką pasakyti, bet niekas neatėjo į galvą* (p. 20).

Il but lentement, un coude sur la table (p. 28) — *Jis gėrė lėtai, alkūnė ant stalo* (TK) — *Jis gėrė palengvėle, pasirėmęs alkūne į stalą* (p. 19).

Kartais pasitaiko ir teksto aiškinimo atvejų. Savaime suprantama, jie vengtini, ypač tada, kai autoriaus kalba lakoniška, glausta, dinamiška, nes vietoj teksto progresijos randasi stagnacija, ir rimtai pažeidžiamas kūrinio meninis audinys. Tačiau būna tokių atvejų, kai aiškinimo vengti neįmanoma funkciniu požiūriu: iš konteksto neryškėja autoriaus mintis arba nebelieka sakinio balanso. Tuomet konkretinimo sumetimais tekstas žymiai praplečiamas, kaip antai:

Au troisième voyage, il dut s'arrêter à moitié de l'échelle, les genoux contre un barreau (p. 23) — *Trečioje kelionėje (eidamas trečią kartą) jis turėjo sustoti laiptų viduryje, keliais prie skersinio* (TK) — *Tempdamas aukštyn trečią dėžę, turėjo sustoti vidury laiptų ir įsiremti keliais į skersinį* (p. 15).

Savaime suprantama, palyginti dažnai vartojant šią priemonę, tekstas nepaprastai išsiplečia ir gali tapti amorfinis. Tačiau, kaip jau buvo minėta, kiekviena priemonė — ne savitikslis, ji tik padeda tam tikrose teksto atkarpose sunorminti, subalansuoti sakinį. Be to, veik kiekviena priemonė turi ir savąją kontrpriemonę. Šiuo atveju teksto praplėtimas išlyginamas sutraukiant arba

praleidžiant tam tikrus sakinio elementus pagal lietuvių kalbos gramatikos reikalavimus. Kalbos elementų sutraukimas meninio vertimo proceso metu plačiai vartojamas visose kalbose ir duoda visais atžvilgiais teigiamą efektą, juoba kad išvengti šios priemonės — vadinasi, nuklysti pažodiškumo keliu į nepageidautiną informacinio pobūdžio teksto sudarymą, o tai, deja, gana dažnas reiškinys, ypač pradedančiųjų vertėjų darbuose, kuriuose fetišizuojamos gramatinės kategorijos, stengiamasi „persodinti" jas iš originalo kalbos į gimtąją. Paprastai labiausiai klaidina nominalinės konstrukcijos (veiksmažodžio ir daiktavardžio junginys, reiškiąs išbaigtą mintį), turinčios atitikmenų lietuvių kalboje. O vis dėlto įvesti jas į tekstą reikia labai diferencijuotai, atrenkant tiktai tas, kurios vertime turi funkcinę reikšmę ir stilistiškai pateisinamos. Štai keli pavyzdiniai atvejai, kur vertėjo kalbos nuovoka padiktavo tikrai advekačius sprendimus:

...il fut un long moment à reprendre son souffle (p. 27) — *...gerą valandėlę jis stengėsi atgauti kvapą* (TK) — *...jis valandėlę sunkiai gaudė kvapą* (p. 19).

Ils sont capables de foutre le feu à toute la ville (p. 237) — *Jie gali paleisti ugnimi visą miestą* (TK) — *Jie gali supleškinti visą miestą* (p. 167).

Cette constatation ramena l'idée du bois (p. 24) — *Šis konstatavimas dar kartą pakišo mintį apie malkas* (TK) — *Ši pranašystė jam vėl priminė malkas* (p. 16).

Galimas daiktas, nominalines konstrukcijas vertime buvo įmanoma pavartoti visais trim atvejais, tačiau kalbos nuovoka ir kontekstas nukreipė vertėją kitu keliu, kuo toliau nuo pažodiškumo, todėl galutinis variantas tapo visų funkcijų išraiška, o to ir siekia adekvatus meninis vertimas. Mat svarbu perduoti ne pačias gramatines kategorijas, kaip kartais tvirtinama, ne konstrukcijas, o jų atliekamų funkcijų visumą. Pavyzdžiui, štai toks sakinys:

Avoir mené cette vie-là, avo ir déjà vécu quatre années d'une autre querre et se retrouver à espérer une corde de bois et à compter ses mégots! (p. 19).

Ar būtina jame išsaugoti visas gramatines kategorijas? Juk jų kartojimasis sakinyje — tai tam tikra stilistinė priemonė, kurios nevalia nepaisyti. Išties kūrybingas vertėjas duoda atsakymą galutiniu variantu:

Šitaip plūktasi visą amžių, ketveri metai praleista aname kare, ir štai iki ko prigyventa: lauk nesulaukdamas poros sieksnių malkų ir skaičiuok nuorūkas! (p. 13).

Kaip matome, perduota tiek semantinių, tiek stilistinių elementų visuma, išsaugota sakinio dinamika, surastas deramas sintaksinis sprendimas, o betgi vertimas yra beveik „nulinio" laipsnio. Tai vienas iš daugelio aukšto meistriškumo pavyzdžių šiame romane, akivaizdžiai rodančių, jog posakis *traduttore traditore* tinka anaiptol ne visiems vertėjams, jog vadinamosios gražuolės gali būti ir ištikimos.

Kaip minėta, teksto praplėtimą vienoje vietoje galima išlyginti kitoje, praleidžiant tam tikrus sakinio elementus, ir ne tiek dėl informacijos pertekliaus, kiek dėl sakinio balanso. Savaime suprantama, pažodininkas, kuris mato ne kontekstą, o tik trumputę teksto atkarpą, gali paprieštarauti: girdi, originale tie elementai atlieka tam tikrą funkciją, vadinasi, juos reikia perkelti į vertimą. Anaiptol ne visi elementai atlieka tą pačią funkciją ir originale, ir vertime, ir jų atranką nulemia kompozicija. Juk ne veltui vienas pagrindinių reikalavimų, keliamų vertėjams, skelbia: vertėjas privalo mokėti komponuoti tekstus, tai yra sudaryti kompozicijos planą ir sukurti tekstą pagal tą planą. Štai kelios teksto atkarpos, iliustruojančios pavyzdinius teksto analizės ir sintezės (dekompozicijos ir kompozicijos) variantus:

A la hauteur de la maison, au lieu de continuer dans sa direction, elle obliqua sur sa droite et s'engagea dans la petite allée qui mène au pied de l'escalier (p. 25). — *Netoli namo, užuot ėjusi jo link, ji pasuko į dešinę ir patraukė maža alėja, vedančia prie laiptų* (TK) — *Ties namu, užuot ėjusi jam priešais, ji pasuko dešinėn į mažą takelį priebučio link* (p. 17).

praleidžiant tam tikrus sakinio elementus pagal lietuvių kalbos gramatikos reikalavimus. Kalbos elementų sutraukimas meninio vertimo proceso metu plačiai vartojamas visose kalbose ir duoda visais atžvilgiais teigiamą efektą, juoba kad išvengti šios priemonės — vadinasi, nuklysti pažodiškumo keliu į nepageidautiną informacinio pobūdžio teksto sudarymą, o tai, deja, gana dažnas reiškinys, ypač pradedančiųjų vertėjų darbuose, kuriuose fetišizuojamos gramatinės kategorijos, stengiamasi „persodinti" jas iš originalo kalbos į gimtąją. Paprastai labiausiai klaidina nominalinės konstrukcijos (veiksmažodžio ir daiktavardžio junginys, reiškiąs išbaigtą mintį), turinčios atitikmenų lietuvių kalboje. O vis dėlto įvesti jas į tekstą reikia labai diferencijuotai, atrenkant tiktai tas, kurios vertime turi funkcinę reikšmę ir stilistiškai pateisinamos. Štai keli pavyzdiniai atvejai, kur vertėjo kalbos nuovoka padiktavo tikrai advekačius sprendimus:

...il fut un long moment à reprendre son souffle (p. 27) — *...gerą valandėlę jis stengėsi atgauti kvapą* (TK) — *...jis valandėlę sunkiai gaudė kvapą* (p. 19).

Ils sont capables de foutre le feu à toute la ville (p. 237) — *Jie gali paleisti ugnimi visą miestą* (TK) — *Jie gali supleškinti visą miestą* (p. 167).

Cette constatation ramena l'idée du bois (p. 24) — *Šis konstatavimas dar kartą pakišo mintį apie malkas* (TK) — *Ši pranašystė jam vėl priminė malkas* (p. 16).

Galimas daiktas, nominalines konstrukcijas vertime buvo įmanoma pavartoti visais trim atvejais, tačiau kalbos nuovoka ir kontekstas nukreipė vertėją kitu keliu, kuo toliau nuo pažodiškumo, todėl galutinis variantas tapo visų funkcijų išraiška, o to ir siekia adekvatus meninis vertimas. Mat svarbu perduoti ne pačias gramatines kategorijas, kaip kartais tvirtinama, ne konstrukcijas, o jų atliekamų funkcijų visumą. Pavyzdžiui, štai toks sakinys:

Avoir mené cette vie-là, avo ir déjà vécu quatre années d'une autre querre et se retrouver à espérer une corde de bois et à compter ses mégots! (p. 19).

Ar būtina jame išsaugoti visas gramatines kategorijas? Juk jų kartojimasis sakinyje — tai tam tikra stilistinė priemonė, kurios nevalia nepaisyti. Išties kūrybingas vertėjas duoda atsakymą galutiniu variantu:

Šitaip plūktasi visą amžių, ketveri metai praleista aname kare, ir štai iki ko prigyventa: lauk nesulaukdamas poros sieksnių malkų ir skaičiuok nuorūkas! (p. 13).

Kaip matome, perduota tiek semantinių, tiek stilistinių elementų visuma, išsaugota sakinio dinamika, surastas deramas sintaksinis sprendimas, o betgi vertimas yra beveik „nulinio" laipsnio. Tai vienas iš daugelio aukšto meistriškumo pavyzdžių šiame romane, akivaizdžiai rodančių, jog posakis *traduttore traditore* tinka anaiptol ne visiems vertėjams, jog vadinamosios gražuolės gali būti ir ištikimos.

Kaip minėta, teksto praplėtimą vienoje vietoje galima išlyginti kitoje, praleidžiant tam tikrus sakinio elementus, ir ne tiek dėl informacijos pertekliaus, kiek dėl sakinio balanso. Savaime suprantama, pažodininkas, kuris mato ne kontekstą, o tik trumputę teksto atkarpą, gali paprieštarauti: girdi, originale tie elementai atlieka tam tikrą funkciją, vadinasi, juos reikia perkelti į vertimą. Anaiptol ne visi elementai atlieka tą pačią funkciją ir originale, ir vertime, ir jų atranką nulemia kompozicija. Juk ne veltui vienas pagrindinių reikalavimų, keliamų vertėjams, skelbia: vertėjas privalo mokėti komponuoti tekstus, tai yra sudaryti kompozicijos planą ir sukurti tekstą pagal tą planą. Štai kelios teksto atkarpos, iliustruojančios pavyzdinius teksto analizės ir sintezės (dekompozicijos ir kompozicijos) variantus:

A la hauteur de la maison, au lieu de continuer dans sa direction, elle obliqua sur sa droite et s'engagea dans la petite allée qui mène au pied de l'escalier (p. 25).— *Netoli namo, užuot ėjusi jo link, ji pasuko į dešinę ir patraukė maža alėja, vedančia prie laiptų* (TK) — *Ties namu, užuot ėjusi jam priešais, ji pasuko dešinėn į mažą takelį priebučio link* (p. 17).

...elle (la quinte — *V. P.) était arrivée à point pour lui venir en aide* (p. 28) — *... jis* (kosulys — *V. P.) atėjo pačiu laiku, kad ateitų jam į pagalbą* (TK) — *... jis* (kosulys — *V. P.) kaip tik laiku atėjo į pagalbą* (p. 19).

Veux-tu encore à boire? (p. 28) — *Ar tu nori dar gerti?* (TK) — *Dar gersi?* (p. 19).

Išskirtųjų teksto elementų praleidimas motyvuotas tiek semantikos, tiek stilistikos, tiek kompozicijos požiūriu, atsižvelgiant į abiejų — prancūzų ir lietuvių — kalbų struktūrų ypatybes. Nors pirmo ir trečio pavyzdžio tekstai konstruktai atrodo gramatiškai taisyklingi, vis dėlto jie dvelkia daugiau informatyvu, nes skamba nenatūraliai. „Natūralumo — štai ko reikalauja iš rašytojų XIX amžius",— yra pasakęs Stendalis, ir tie žodžiai nepraranda aktualumo ir mūsų dienomis, natūralumas literatūroje pasiekiamas tik natūralia kalba (jau neminint kitų elementų). Ne ko kito, o natūralumo siekiama ir aukščiausiajame lygmenyje,— jame vyksta tikra originalo kalbos metamorfozė į verčiamos kalbos kodą, kurio funkcionavimą sąlygoja translingvistikos sąvokos ir vertimo poetika.

Šiame lygmenyje vertėjas dar labiau praplečia savo kūrybinį barą ir įveikia abiejų kalbų metalingvistinius skirtumus. Čia jau pradeda veikti ne tik gramatinės, bet ir mąstymo kategorijos, todėl ypač didelį vaidmenį ima vaidinti tokios disciplinos, kaip sociolingvistika, psicholingvistika ir t. t. Juk kiekviena kalba savaip skaido tikrovę ir patyrimą, kiekviena tauta turi savitai susiklosčiusį gyvenimo būdą ir papročius, mąsto skirtingomis kategorijomis. Imkime kad ir tokį paprasčiausią pavyzdį:

Enfin, quoi, le vice qui rongeait tout! L'égoisme qui n'en finissait plus de dresser les hommes les uns contre les autres (p. 20) — *Pagaliau, ką gi, viską ėda nedorybė! Egoizmas nesiliauja pjudęs žmones vienus su kitais* (TK).

Ar įmanomas toks vertimo variantas šiame kūrinyje — savotiškoje senuko, paprasto sodiečio, išpažintyje, perduotoje autoriaus lūpomis? Juk tai jau savitas kūrinys, kurį būtina adaptuoti pagal metalingvistikos principus, o tai įmanoma tik turint aiškų supratimą apie kalbos

ir kitų visuomeninio gyvenimo reiškinių santykį, apie kalbinių procesų ryšį su mąstymu, percepcija, pažinimu, apie loginius ir ontologinius semantikos pagrindus. Šiuo atveju vertėjas pasirinko optimalų variantą:

Ech, visi perdėm sugedę, ką čia ir kalbėti! Visi vien savęs tėžiūri — žmogus gali užpulti žmogų (p. 13).

Taikant adaptacijos metodą, vertimas įgauna struktūrinį gyvybingumą (Stokvelo teiginys), kurio dėka realizuojasi visa semantinio pranešimo reikšmė. Adaptacija apima platų reiškinių ratą, labiausiai pažymėtini jų — tai realijos, kartais klaidingai perduodamos į gimtąją kalbą transliteracijos metodu (plg.: *senhorita-senjorita=panelė; fröken=panelė),* vaikantis tariamojo „nacionalinio kolorito" efekto. Efektas, žinoma, pasiekiamas, tik ar tai nerodo nepakankamo meninio vertimo principų įsisąmoninimo? Šiaip ar taip, tikras vertėjas randa savo kalboje tokių atitikmenų, kurie aiškiai pasako *who's who (kas yra kas).* Pavyzdžiui:

Vraiment, tu ne peux pas m'en laisser un moule de plus? (p. 34) — *Ar tu iš tikrųjų negali man duoti dar poros kubų* (p. 34).

„Nacionalinio kolorito" sumetimais buvo galima ir vertime palikti „mulą" malkų (plg.: *brasa — sieksnis* ir kitos realijos, klaidžiojančios verstinės literatūros knygose).

Didžiausio meistriškumo reikalauja moduliacija, anksčiau vadinta čia „sinonimų seka", čia „vertimine sinonimija", čia „priešpriešiniu vertimu" ir pan. Moduliacijos sąvoka apima visumą priemonių, vartojamų tada, kai adekvataus vertimo neįmanoma atlikti žemesnių lygmenų priemonėmis. Viena jų — tai nediferencijuotų arba abstrakčių sąvokų konkretizavimas. Pavyzdžiui:

Tout d'abord, le père éprouva du mal à manger (p. 90) — *Iš pradžių tėvui buvo sunku valgyti* (TK) — *Iš pradžių tėvukas kramtė kaip nesavais dantimis* (p. 63).

Il y eut un grand moment de silence (p. 88) — *Užėjo ilga tylos valandėlė* (TK) — *Abu ilgai tylėjo* (p. 61).

Cet accès de colère déclancha la fureur du père (p. 27) — *Tas pykčio protrūkis sukėlė tėvo įsiutimą* (TK) — *Pikti jos žodžiai įsiutino tėvuką* (p. 18).

Alors, il faudrait tout faire à bras (p. 24) — *Vadinasi, reikės daryti rankiniu būdu* (TK) — *Taigi reikės pjauti rankomis* (p. 16).

Gali kilti klausimas, ar pateisinamas toks konkretizavimas. Savaime suprantama, to negalima spręsti iš nedidelės atkarpos — reikia plataus konteksto, šiuo atveju — viso romano, veikiau visos tetralogijos „Didžioji kantrybė". Kadangi romanas „Žiemos vaisiai", kaip jau minėta, senuko, paprasto sodiečio, išpažintis,— vadinasi, jo kalbą vertime reikia atkurti, remiantis mūsų, lietuvio sodiečio, kalbos ir mąstymo kategorijomis, vadinasi, vėl iškyla natūralumo problema, sprendžiama tokiu būdu, kokiu ji išspręsta B. Klavelio romano vertime.

Moduliacija — tai savitas stilistinės sinonimijos variantas. Ji atitinka nuo seno skelbiamą tiesą, jog versti reikia ne žodžius žodžiais, o vaizdus vaizdais, sąvokas sąvokomis. Čia jau nebėra vietos gramatinių kategorijų fetišizavimui nei ribotai „blusinėtojų" atidai. Moduliacijos metodas vaisingai taikomas verčiant idiominius posakius, patarles, priežodžius, kalambūrus. Pavyzdžiui:

La mère marqua un temps, et le père faillit buter dans son dos (p. 89) — *Motina stabtelėjo, ir tėvas vos neįsibedė jai į nugarą* (TK) — *Močiutė staiga sustojo, ir tėvukas vos neužlipo jai ant kulnų* (p. 62).

Le jardin, il ne se fait pas en soufflant dessus (p. 15) — *Neįdirbsi daržo, pūsdamas į jį* (TK) — *O kiek tame darže prakaito išlieji?* (p. 10).

Ir vienu, ir kitu atveju originalo kalboje radosi situacija, neturinti tiesioginio atitikmens vertimo kalboje, vadinasi, vertėjas išradingai perdavė pranešimą kita atitinkama situacija. Aišku, kaip kartais daroma, galima praturtinti gimtąją kalbą, įvedant vertinius, bet kalba turtinama tik atsižvelgiant į semantinę originalo kalbos medžiagą ir savo kalbos struktūrines galimybes, kitaip sakant, vėlgi remiantis translingvistikos principais.

Versti idiominius, gyvus šnekamosios kalbos posakius ir panašiai kur kas lengviau negu originalų tekstą, nes savo kalboje visada įmanu surasti plačiai žinomą štampą, o atkurti daugiau ar mažiau savitą svetimos tautos autoriaus mintį kur kas sudėtingiau. Imkime kad ir tokias teksto atkarpas:

Le feu n'était pas aux maisons d'en face (p. 237) — *Ugnis (gaisras) buvo ne priešiniuose namuose* (TK) — *Degė ne tie namai, kur buvo priešais* (p. 166).

Je me sauve, dit-il. Le patron va se demander où je suis passé (p. 41) — *Gelbsčiuosi (bėgu),— tarė jis.— Šeimininkas ims save klausinėti, kur aš dėjausi* (TK) — *Na, bėgu. Šeimininkas pasiges* (p. 28).

Viena iš didžiausių gero vertėjo savybių — mokėjimas meistriškai manipuliuoti sintaksinėmis struktūromis, turėti pakankamą jų atsargą, kad neimtų per dažnai kartotis tos pačios ir nesudarytų monotoniškumo įspūdžio. Mat būna ir taip, jog vertėjas, pasigavęs vieną ar kitą konstrukciją, nesidrovi ją vartoti perdėm per visą tekstą (nors autorius to ir nedaro). Kiek galima spręsti iš pateiktų pavyzdžių (o ką jau kalbėti apie visą romaną), J. Naujokaitis yra iš tų vertėjų, kurie įgudę operuoti tiek leksikos, tiek sintaksės vienetais, nuo mažiausių iki didžiausių. Tai yra didelio meistriškumo ir literatūrinio talento rodiklis.

Iš dėstymo gali susidaryti įspūdis, jog vertimas atliekamas nuosekliai — nuo „nulinio" laipsnio iki aukščiausiojo lygmens. Anaiptol taip nėra. Vertimas — kūrybinis aktas, jis vyksta spontaniškai vienu metu visuose lygmenyse, aišku, nelygu kūrinys ir vertėjas, tas kelias, kurį jis nuėjo tobulėdamas, ugdydamas savo stilių, estetinį skonį, požiūrį į verčiamą literatūrą.

Čia buvo bandyta bent iš dalies susisteminti tuos pozityvius poslinkius, kurie įvyko pastaraisiais metais meninio vertimo praktikoje ir visapusiškai atsispindi J. Naujokaičio verstame B. Klavelio romane „Žiemos vaisiai".

Daugiausia dėmesio buvo kreipiama į visumą priemonių, kurios padeda vertėjui siekti adekvataus vertimo ir anksčiau buvo palyginti retai vartojamos. Deja, tokioje trumpoje apžvalgoje teko tik probėgšmais paliesti kai kuriuos teksto semantikos klausimus, apie teksto analizę kalbėti daugiau iš sintezės pusės, tačiau tai jau grynai specifinės problemos, kurias derėtų nagrinėti skyrium.

Didelis vertėjų būrys darbuojasi meninio vertimo baruose, ir kiekvienas jų, remdamasis sukaupta patirtimi, stengiasi įnešti savo indėlį į lietuvių literatūrą. Sunku, gal netgi neįmanoma išvardyti visus — jų vardai kalba patys už save tituliniuose verstinių knygų puslapiuose. Jų kūrybiniai laimėjimai — tai mūsų meninio vertimo meistriškumo mokykla.